המדרש הזה עלה בידינו מן הגולה

בראשית רבה מב ג פרשת לך לך – בין "ויהי" ל-"והיה" [1]

״ויהי בימי אמרפל״ - ר׳ תנחום בשם ר׳ חייה רבה, ר׳ ברכיה בשם ר׳ אלעזר: זה מדרש עלה בידינו מן הגולה[2]: כל מקום שנאמר: ״ויהי בימי״ – צרה. אמר ר׳ שמואל בר נחמן: וחמישה הם:[3]

״ויהי בימי אמרפל״ – ומה צרה הייתה שם? עשו מלחמה. משל לאוהבו של מלך שהיה שרוי במדינה, ובשבילו נזקק המלך למדינה.[4] כיון שבאו בַּרְבָּרִים להזדווג לו, אמרו: אוי לנו שאין המלך נזקק למדינה כמו שהוא לָמוּד, זהו שכתוב: ״וַיָּשֻׁבוּ וַיָּבֹאוּ אֶל עֵין מִשְׁפָּט הִוא קָדֵשׁ״ (בראשית יד ז).[5] אמר ר׳ אחא: לא באו להזדווג אלא לתוך גלגל עינו של עולם: עין שעשתה מידת הדין בעולם הן מבקשים לסמותה![6] ״היא קדש״ - אמר ר׳ אחא: ״הוא״ כתוב,[7] הוא שקידש שמו של הקב״ה בכבשן האש. וכיון שבאו ברבריים להזדווג לו, התחילו הכל צווחים: ווי![8] זהו שכתוב: ״ויהי בימי אמרפל״.[9]

---

[1] מפעם לפעם אנו בוחרים להביא מדרש ברצף (גם אם לא בשלמות) כפי שהוא נדפס בספרים שבידינו, וכפי שכנראה גם נאמר בדרשה לפני הקהל (בשיטה החורזת, ראו מים אחרונים), על מנת להתבשם ממהלך המדרש הכולל: מבנהו, לשונו ותכניו. המדרש שלפנינו, ששייך לז׳אנר הפרשני, פותח בקשר ברור לפרשת השבוע - בניגוד למדרשים רבים שרק בסופם מגיעים אל היעד – אך מתגלגל משם לאן שלבו של הדרשן אוהב ורגליו מוליכות אותו (ראו הביטוי בגמרא סוכה נג ע״א, אבות דרבי נתן נוסח א פרק יב, מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה יא).

[2] כך הוא הנוסח גם במקבילות בויקרא רבה יא ז, רות רבה פתיחתא ז, אסתר רבה פתיחתא יא, תנחומא פרשת שמיני סימן ט, פסיקתא רבתי פרשה ה ועוד. אבל בתלמוד הבבלי מסכת מגילה דף י ע״ב הנוסח הוא: ״מסורת היא בידינו מאנשי הכנסת הגדולה״. האם עשה המדרש ״סיבוב״ בין ארץ ישראל ובבל? התלמוד הבבלי מצטט את אנשי הכנסת הגדולה ואילו מדרשים ארץ ישראליים כבראשית רבה, ויקרא רבה ורות רבה קובעים: ״מדרש זה עלה מן הגולה״. לא מצאנו מדרשים ודרשות ספציפיים נוספים ש״עלו״ מבבל והעשירו את תורת ארץ ישראל (להוציא אולי את דרשתו של הלל על קרבן פסח שדוחה את השבת, פסחים סו ע״א, בדברינו בני בתירא בפסח), אבל חכמים ודרשנים רבים עלו מבבל לארץ ישראל כרב כהנא (בבא קמא קיז ע״א) ור׳ זירא (או זעירא, בבא מציעא פה ע״א), וכמובן הלל שזה עתה הזכרנו, וודאי הביאו עמם את תורתם. ראש לכולם הוא כמובן עזרא ש״ראוי היה שתינתן תורה על ידו לישראל, אילמלא קדמו משה״ (סנהדרין כא ע״ב) וכנזכר גם בגמרא סוכה כ ע״א: ״כשנשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבבל ויסדה, חזרה ונשתכחה עלה הלל הבבלי ויסדה, חזרה ונשתכחה עלו רבי חייא ובניו ויסדוה״. תורת ארץ ישראל מתחדשת ומתעשרת מתורת הגולה (וכמובן ההפך).

[3] כל החמישה נמנים להלן: ״וַיְהִי בִּימֵי אַמְרָפֶל מֶלֶךְ שִׁנְעָר״ בפרשתנו, ״וַיְהִי בִּימֵי אָחָז בֶּן יוֹתָם בֶּן עֻזִּיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה״ בישעיהו פרק ז, ״וַיְהִי בִּימֵי יְהוֹיָקִים בֶּן יֹאשִׁיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה״ בתחילת ספר ירמיהו, ״וַיְהִי בִּימֵי שֹׁפֵט הַשֹּׁפְטִים וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ״ בתחילת מגילת רות, ״וַיְהִי בִּימֵי אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ״ בראש מגילת אסתר. ארבעה מתוך החמישה מתרחשים בארץ ישראל, האם זה קשור לסוף ההערה הקודמת?

[4] המלך גר במדינה (בעיר) בה גר אוהבו, או שבא לבקרו מפעם לפעם, והעיר כולה הרוויחה מנוכחות זו. הנמשל הוא אברהם (אוהבו של מלך) שבזכותו שרתה השכינה בארץ כנען כאשר הגיע אליה בסוף מסעו, ככתוב בבראשית יב ז: ״וַיֵּרָא ה׳ אֶל אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַה׳ הַנִּרְאֶה אֵלָיו״. מפרש רמב״ן: ״וטעם לה׳ הנראה אליו - כי הודה לשם הנכבד וזבח לו זבח תודה על שנראה אליו, כי עד הנה לא נראה אליו השם ולא נתוודע אליו במראה ולא במחזה, אבל נאמר לו ״לך לך מארצך״ בחלום הלילה או ברוח הקודש״. והמדרש מבקש להדגיש שנראות זו לא הייתה רק לאברהם וכל תושבי הארץ נהנו ממנה.

[5] מלכי הצפון באים לארץ ישראל על מנת לפגוע באברהם, שעשה משפט בעולם וקידש שם שמים – ״עין משפט היא קדש״! נראה שהתחלפו לדרשן הברברים מהצפון של תקופתו (רומא) עם מלכי צפון מסופוטמיה של המקרא בפרשתנו, אבל העיקר הוא שמדרשה זו עולה שחמישה המלכים שנלחמו בעצם את מלחמתו של אברהם כפי שנראה עוד להלן.

[6] אברהם דווקא קורא תיגר על מידת הדין בעמידתו לבקש על סדום: ״ ... אם עולם אתה מבקש, אין דין. ואם דין אתה מבקש, אין עולם. מה אתה תופש החבל בשני ראשים? אתה מבקש עולם ומבקש דין. טול לך אחד מהם, ואם אין אתה מותר מעט אין העולם יכול לעמוד״ (בראשית רבה לט ו). ראו דברינו חלילה לך מעשות כדבר הזה בפרשת וירא בהם הרחבנו לדון במדרש זה. ואולי מידת הדין היא לעיתים מידת הצדק. ראו שהמדרש שם מכתיר את אברהם בפסוק מתהלים מח: ״אהבת צדק ותשנא רשע על כן משחך א-להים א-להיך שמן ששון מחבריך״.

[7] המילה ״היא קדש״ כתובה בפסוק עם וא״ו ומנוקדת בחיריק, ״הִוא קָדֵשׁ״, כפי שמקובל במקרא, ולכן ניתן לדרוש ״הוא קדש״

[8] עכשיו ברור מדוע ״ויהי״ היא לשון צרה, משום שיש בה הצליל של ווי. ואנחנו דווקא מכירים ווי לטובה, ראו בראשית רבה כו ד: ״רבן גמליאל השיא את בתו. אמרה לו: אבא, התפלל עלי. אמר לה: לא תהא לך חזרה לכאן. ילדה בן זכר, אמרה לו: אבא, התפלל עלי. אמר לה: לא יפסוק וי מפיך. אמרה לו: אבא, בשתי שמחות שבאו לי, אתה מקללני? אמר לה: שתיהן תפילות: מתוך שיהא לך שלום בביתך, לא תהא לך חזרה לכאן. ומתוך שיהא בנך קים, לא יפסוק וי מפיך: וי שלא שתה בני, וי שלא אכל בני, וי שלא הלך לבית הכנסת״. אך לשון מקרא לחוד ולשון חכמים לחוד כפי שהרחיב ללמדנו אבא בנדויד.

[9] מי הוא אותו אמרפל שטרח עד ארץ ישראל להילחם עליה? נמרוד שזרק את אברהם לכבשן האש! ראו המשך המדרש שם בסימן ד: ״ויהי בימי אמרפל – שלושה שמות נקראו לו: כוש - שהיה כושי, נמרוד – שהמריד את העולם, אמרפל – שהייתה אמירתו אפילה״. ובמדרש תנחומא בפרשתנו סימן ו הדברים ברורים עוד יותר: ״אמר הקב״ה: אני מחבב את הגרים, והרשעים הללו באים להזדווג לאברהם אבי הגרים. אוי להם שסופם ליפול לפניו, זהו שכתוב: ויהי בימי אמרפל. ומי היה? זה נמרוד. ולמה נקרא שמו אמרפל? על שאמר לאברהם: פול לתוך כבשן האש״. עפ״י המדרש מלחמת ארבעה מלכי הצפון עם חמשת מלכי הארץ, היא המשך רדיפתו של אמרפל-נמרוד את אברהם, שאינו מוותר גם אחרי שאברהם גולה מאור כשדים (במקרא) וגם אחרי הנס שנעשה לאברהם בכבשן האש (במדרש). ראו דברינו אברהם ונמרוד בפרשה זו. הפשט במקרא הוא כמובן שונה, אבל אם נחבר את המדרש למקרא, נקבל סיפור חדש ושונה של יציאתו של אברהם למלחמה על ארבעת המלכים ויחסיו עם מלך סדום ושאר מלכי ארץ ישראל. מלכים אלה שקבלו אליהם את אברהם, התעמתו עם אמרפל-נמרוד ונלחמו בעצם את מלחמתו של אברהם. לוט אחיינו של אברהם נשבה כבן ערובה. ראו פרקי דרבי אליעזר פרק כז: ״ניסיון השישי: באו אליו כל המלכים להורגו. אמרו נתחיל ראשון בבן אחיו ואח״כ נתחיל בו״. אברהם חייב למלכי הארץ ולא בכדי הוא רודף אחרי אמרפל, מחזיר את כל הרכוש למלך סדום (!) וחולק כבוד למלכי צדק! ראו דברינו מי אתה מלכי צדק? וכן מפגשי אברהם עם תושבי הארץ בפרשה זו, שם הרחבנו ביחסו של אברהם למלכי צדק

״ויהי בימי אחז״ (ישעיה ז א) – מה צרה הייתה שם? ״ארם מקדם ופלשתים מאחור״ (שם ט יא). משל לבן מלכים שנזדווג לו פדגוגו להמיתו. אמר: אם אהרוג אותו עכשיו, אני מתחייב מיתה למלך. אלא הריני מושך מֵנִיקָתוֹ ממנו ומעצמו ימות. כך אמר אחז: אם אין גדיים - אין תיישים,[10] אם אין תיישים - אין צאן, אם אין צאן - אין רועה, אם אין רועה - אין עולם.[11] כך היה סבור (אחז) בדעתו לומר: אם אין קטנים - אין גדולים, אם אין גדולים - אין תלמידים, אם אין תלמידים - אין חכמים, אם אין חכמים - אין זקנים, אם אין זקנים - אין נביאים. אם אין נביאים - אין הקב״ה משרה שכינתו עליהם. זהו שכתוב: ״צוֹר תְּעוּדָה חֲתוֹם תּוֹרָה בְּלִמֻּדָי״ (ישעיהו ח טז).[12]

ר׳ חוניה בן אלעזר אמר: למה נקרא שמו אחז? שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות.[13] ר׳ יעקב בן אבא בשם ר׳ אחא: אמר ישעיה: ״וחיכיתי לה׳ המסתיר פניו מבית יעקב וקיויתי לו״ (ישעיהו ח יז) - אין לך שעה קשה כאותה שעה שכתוב בה: ״ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא״ (דברים לא יח), ומאותה שעה: ״קיויתי לו״, שאמר: ״כי לא תשכח מפי זרעו״ (דברים לא כא). ומה הועיל לו? ״הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ה׳ לאותות ולמופתים״ (שם ח יח). וכי ילדיו היו?[14] והלוא תלמידיו היו! אלא מלמד שהיו חביבים עליו והיה קורא אותן בניו. וכיון שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות, התחילו הכל צווחים: ווי – ״ויהי בימי אחז״.[15]

״ויהי בימי יהויקים״ (ירמיה א ג) – ומה צרה הייתה שם? ״רָאִיתִי אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה תֹהוּ וָבֹהוּ״ (שם ד כג). משל למלך ששלח פְּרוֹסְטַגְמָא שלו למדינה.[16] מה עשו לה בני המדינה? נטלוה וקרעוה ושרפוה באש, שנאמר: ״ויהי כקרוא יהודי שלש דלתות וארבעה״ (שם לו כג) – שלושה, ארבעה פסוקים. כיוון שהגיע לפסוק: ״היו צריה לראש״ (איכה א ה), מיד: ״יקרעה בתער הסופר והשלך אל האש״ (ירמיהו שם). כיון שראו כך, התחילו הכל צווחים: ווי – ״ויהי בימי יהויקים״.[17]

״ויהי בימי שפט השופטים״ (רות א א) – ומה צרה הייתה שם? ״ויהי רעב בארץ״ (שם). משל למדינה שחייבת לְפֶּס למלך, שלח המלך גבאי טימיון לגבותה. מה עשו לו בני המדינה? נטלו אותו והכו אותו וגבו אותו. ואח״כ אמרו: אוי לנו כשירגיש המלך בדברים הללו! מה שביקש לעשות לנו עשינו לו. כך, בימי שפוט השופטים, היה אדם מישראל עובד עבודה זרה, והיה הדיין מבקש להעביר עליו מידת הדין, והיה הוא בא ומלקה את הדיין. אמר: מה שבקש לעשות לי, עשיתי לו. אמרו: אוי לו לדור ששופט את שופטיו. זהו שכתוב: ״ויהי בימי שפוט השופטים ויהי רעב בארץ״.[18]

״מלך שלם והוא כהן לאל עליון״. וחובבי ציון ידרשו עוד זאת, שבחו״ל נעשים ניסים, אבל בארץ – נלחמים (בעז״ה) וזה ההבדל בין אברהם של אור כשדים וכבשן האש ואברהם של ארץ כנען ומאבקים תמידיים. גם זה חלק מהבטחת הארץ לרשתה.

[10] ראו הביטוי: ״גדיים שהנחת נעשו תיישים בעלי קרניים״ בגמרא ברכות סג ע״א בהקשר עם קידוש הלוח העברי.

[11] ״רועה״ הוא החכם המלמד את ״הצאן״. ראש לכולם הוא משה המכונה ״הרועה הנאמן״ (מכילתא ועוד), אחריו דוד, ר׳ עקיבא וכל מנהיג בדורו. ועל הקשר בין החכם והעולם, ראו ירושלמי סנהדרין פרק י הלכה א: ״ואין רועה אלא משה, כמה דתימר [ישעיהו סג יא] ויזכור ימי עולם משה עמו״. ובבמדבר רבה יד ד: ״נתנו מרועה אחד ... כולם ניתנו מן משה הרועה מה שקיבל מיחידו של עולם״.

[12] פסוק זה מעטר את תעודות התלמידים בבתי ספר דתיים (חרדיים?) מסוימים ועפ״י פרשני המקרא הוא אכן חיובי. ראו פירוש רש״י: ״צור תעודה ... וחתום התורה על לב לימודי תלמידך ויראי שמים הנקראים לימודי ה׳ ״. ראו גם מצודות, רד״ק ופירוש דעת מקרא שם. אבל עפ״י המדרש שלנו פסוק זה הוא לגנאי ומדבר באחז שנעל את בתי הספר התורה ומנע לימוד תורה.

[13] במקבילה באסתר רבה פתיחתא יא הנוסח הוא: ״עמד ונעל כל בתי כנסיות ומדרשות שלא להתעסק בתורה״. ואנו נזכרים בסיפור על העימות הקשה בין ינאי המלך וחכמי ישראל (הפרושים) שבעקבותיו בטל לימוד התורה עד ששואלים: ״ ... ותורה מה תהא עליה? הרי כרוכה ומונחת בקרן זוית, כל הרוצה ללמוד יבוא וילמוד״. אין תלמידים, אין מורים, אין בית מדרש. התורה מונחת על המדף ״בספרייה״ או ״במוזיאון״ ומי שבכל זאת רוצה ללמוד – בבקשה! ראו הסיפור במלואו בגמרא קידושין דף סו עמוד א.

[14] של ישעיהו.

[15] כל עוד יש בעולם תינוקות של בית רבן שלומדים תורה ומתקיימת ההבטחה: ״כי לא תשכח מפי זרעו״ (דברים לא כא, בסיכום שירת האזינו), יש תקווה; גם בשעת הסתרת פנים. אבל ברגע שבתי הספר ננעלים ופסק קול התורה ונחבל דור ההמשך, זוהי צרה אמיתית ואסון גמור. את זה עשה אחז שהוא מאותם מלכים שאין להם חלק לעולם הבא (סנהדרין צ ע״א). ראו בירושלמי סנהדרין פרק י הלכה ב שיש עוד סיבה לכך: ״וכי מה עשה אחז? על ידי שבנה כסא בעזרה, הדא היא דכתיב: ואת אולם הכסא אשר בנו בבית וגו׳. רבי חוניה בשם רבי לעזר: למה נקרא שמו אחז? שאחז בבתי כניסיות ובבתי מדרשות״. משם ממשיך הירושלמי בדומה למדרש שלנו. וכבר הרחבנו לדון על תקופת אחז בדברינו כי לא תשכח מפי זרעו בפרשת וילך.

[16] פְּרוֹסְטַגְמָא – צו, פקודה מהמלך שנקראת בפומבי (כיכר העיר) וכאן במקום לקוראה, עמדו בני העיר וקרעוה.

[17] הפְּרוֹסְטַגְמָא היא מגילת איכה שאמנם כתובה בלשון עבר לאחר שהחורבן אירע, אבל על פי מדרש זה, שלח אותה ירמיהו בניסיון אחרון למנוע את החורבן ולשמר את מלכות יהויקים (שבתחילה עבד את נבוכדנצאר ואח״כ מרד בו, מלכים ב כד). את ארבעה הפסוקים הראשונים של מגילת איכה קראו בירושלים, אך כשהגיעו לפסוק החמישי: ״היו צריה לראש אויביה שלו כי ה׳ הוגה על רוב פשעיה וכו׳ ״ לא יכלו לשמוע עוד ושרפו אותה באש (וירמיהו כתב אותה מחדש, ירמיהו לו כ).

[18] אבל במדרשים על רות רבה משמע שהצרה הייתה הרבה יותר גדולה ולאלה שלא שמעו בקול השופטים הייתה סיבה טובה. ראו מדרש זוטא - רות (בובר) פרשה א: ״ויהי בימי שפוט השופטים - דור שהיה שופט את שופטיו. היה הדיין אומר לאדם טול קיסם מבין שיניך, והוא אומר לו טול קורה מבין עיניך. יותר תועבות עשה השופט משאר העם״. (שאלה לשואבי המים: מה פירוש הביטוי

״ויהי בימי אחשורוש״ (אסתר א א) – ומה צרה הייתה שם? ״להשמיד להרוג ולאבד״ (אסתר ג יג). משל למלך שהיה לו כרם ונזדווגו לו שלושה שונאים. הראשון התחיל מקטף בעוללות והשני מזנב באשכולות והשלישי מעקר בגפנים. כך פרעה: ״כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו״ (שמות א כב). נבוכדנצאר: ״החרש והמסגר אלף״ (מלכים ב כד טז) [19] ... המן ביקש לעקור הגפן כולה, שנאמר: ״לְהַשְׁמִיד לַהֲרֹג וּלְאַבֵּד אֶת כָּל הַיְּהוּדִים מִנַּעַר וְעַד זָקֵן טַף וְנָשִׁים בְּיוֹם אֶחָד״ (אסתר ג יג). כיון שראו כך, התחילו הכל צווחים: ווי – ״ויהי בימי אחשורוש״.[20]

ר׳ שמעון בן אבא מְשֵׁם ר׳ יוחנן: בכל מקום שנאמר ״ויהי״ משמש צרה ושמחה, אם צרה - אין צרה כיוצא בה, ואם שמחה - אין שמחה כיוצא בה. בא ר׳ שמואל בן נחמן ועשאה לחצאין: בכל מקום שנאמר ״ויהי״ – צרה, ״והיה״ – שמחה.[21]

משיבים לו: והרי כתוב: ״ויהי אור״ (בראשית א ג) - אמר להם: עוד אינה שמחה שלימה, שלא זכה העולם להשתמש באותו האורה.[22] משיבים לו: והרי כתוב: ״ויהי ערב ויהי בקר יום אחד״ (שם א ה) - אמר להם: עוד אינה שמחה שלימה, שכל מה שנברא ביום ראשון עתיד לִבְלוֹת, שנאמר: ״כִּי שָׁמַיִם כֶּעָשָׁן נִמְלָחוּ וְהָאָרֶץ כַּבֶּגֶד תִּבְלֶה״ (ישעיה נא ו).[23] משיבים לו: והרי כתוב: ״ויהי ערב ויהי בקר יום שני, יום שלישי, יום רביעי וגו׳ ״ - אמר להם: עוד אינה שמחה שלימה, שכל מה שנברא בששת ימי בראשית צריכים עשייה, כגון: החרדל צריך לְמָתֵק, החיטים צריכים להיטחן, התורמוסים צריכים לְמָתֵק.[24] משיבים לו: והרי כתוב: ״ויהי ה׳ את יוסף״ (שם לט ב) - אמר להם: עוד אינה שמחה שלימה, שנזדווגה לו אותה הדוב.[25] משיבים לו: והרי כתוב: ״ויהי ביום השמיני״ (ויקרא ט א) - אמר להם: עוד אינה שמחה שלימה, שבו ביום מתו נדב ואביהוא.[26] משיבים לו: והרי כתוב: ״ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן״ (במדבר ז א) - אמר להם: עוד אינה שמחה שלימה שנגנז בבנין הבית.

״טול קורה מבין עינך״? הצעתנו: מכחלתא דכספא בגמרא בבא קמא קיז ע״א). וברות רבה (לרנר) פרשה א סוכמה הצרה הדו-סטרית שהייתה בדורם של אלימלך ובניו שמיהרו לברוח מהארץ בזמן הרעב: ״ויהי בימי שפוט השופטים אוי לדור ששפטו את שופטיהם, אוי לדור ששופטיהם צריכין להישפט״. ראו דברינו בימי שפוט השופטים במגילת רות. אגב, בנוסח מדרש בראשית רבה לעיל, אין את הסיומת שראינו בכל הדוגמאות עד כאן: ״ התחילו הכל צווחים: ווי״. מעניין מדוע.

[19] ענין גלות החרש והמסגר דורש הסבר, בפרט במה הוא גרוע מפרעה שגזר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו. ראו מדרש תנחומא פרשת שמיני סימן ט: ״השלשה שונאים שלהם הם: פרעה נבוכדנצר והמן. פרעה התחיל מקטף בעוללות, שנאמר (שמות א) כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו. נבוכדנצר מזנב באשכולות, שנאמר (ירמיה כט) החרש והמסגר. החרש מהו? אלו שמתפללין תפלת חרש בלחש ונוצחין בתפלתן לכל עכו״ם. המסגר, שכל עכו״ם באין במסגר מלפניהם ובורחין שהן מסגירין לכל העכו״ם. ובא נבוכדנצר לכלותם וכילה החרש והמסגר והיגלם״. וכן הוא בסדר עולם רבה פרק כה שהחרש והמסגר היו האליטה השלטונית והלמדנית ובכך המיט נבוכדנצאר כליה על שארית הפליטה שנשארה בארץ ללא הנהגה ותורה (ראו הרועה במעשה אחז לעיל). אבל במדרשי תנחומא מצאנו הפוך לגמרי, שגלות החרש והמסגר הייתה לטובה: ״צדקה עשה הקב״ה שהקדים והגלה גלות יכניה לבבל עם החרש והמסגר וכל גבורי התורה וירדו לבבל ועשו תרביץ לתורה, שאילולי כן היתה התורה משתכחת בגלות״ (תנחומא (בובר) פרשת תזריע סימן יג). וביתר הרחבה ופירוט, בתנחומא נח סימן ג: ״ולפיכך קבע הקב״ה שתי ישיבות לישראל שיהיו הוגין בתורה יומם ולילה ומתקבצין שתי פעמים בשנה באדר ובאלול מכל המקומות ונושאין ונותנין במלחמתה של תורה עד שמעמידין דבר על בוריו והלכה לאמתה ... ואותן ב׳ ישיבות לא ראו שבי ולא שמד ולא שלל ... והוציאן הקב״ה י״ב שנה קודם חורבן ירושלים בתורתן ובתלמודן שכך כתיב: והגלה את כל ירושלים ואת כל השרים ואת כל גבורי החיל עשרת אלפים גולה וכל החרש והמסגר ולא נשאר זולת דלת עם הארץ (מלכים ב כד) ... צדקה עשה הקב״ה עם ישראל שהקדים והגלה את גלות יכניה לגלות צדקיה כדי שלא תשתכח מהן תורה שבע״פ וישבו בתורתן בבבל מן אותה שעה עד היום ולא שלט בהן לא אדום ולא יון ולא גזרו עליהם שמד״. כעת מה נאמר? שמדרש זה עלה בידינו מהגולה עבר גלגול: גלות החרש והמסגר של נבוכדנצר הקימה עולה של תורה בבבל וממנה יצא גם מדרש זה המשבח את תורת הגולה, אבל כשהגיע המדרש חזרה לארץ ישראל הוא שונָה לדבר בגנות נבוכדנצר ששבר את גאון ארץ ישראל ורוקן אותה מנכסיה בגלות החרש והמסגר ובכך היה גרוע מפרעה שמגזרתו באה הגאולה וממעשה נבוכדנצר החזרה לגלות. האם גילינו תנועה סיבובית של מדרשים בין ארץ ישראל ובבל?

[20] על רקע הדרשות בשבח גלות החרש והמסדר שבעקבותיה נוסדה תורה מפוארת בבבל (בהערה הקודמת), מובן כעת שגזירת המן לא הייתה רק פיסית, אלא רוחנית-תרבותית: גדיעת המרכז התורני בבבל באיבו.

[21] אנו מציעים לראות בקטע זה עניין חדש. עד כאן, הסבירו דרשני ארץ ישראל את המדרש שעלה מן הגולה: מה הם חמישה המקומות שאליהם התכוונו שם בבבל. הסבר ודרשת פסוקים ללא דיון או וויכוח. מכאן מתחילה דרשה ארץ-ישראלית שמרחיבה ומפתחת את הדרשה הבבלית ומנסה להבחין בין סוגים שונים של ״ויהי״ וכמו כן בין ״ויהי״ ובין ״והיה״ ועל זה מתפתח דיון בבית המדרש.

[22] אמר ר׳ יודה: אותה האורה שנבראת ביום ראשון היה אדם מביט בה מסוף העולם ועד סופו, כיון שצפה הקב״ה ברשעים גנזה לצדיקים, זהו שכתוב: ואורח צדיקים כאור נוגה הולך ואור עד נכון היום (משלי ד יח)״. ראו דברינו האור שנגנז בפרשת בראשית.

[23] ראו קהלת רבה א א, שהבאנו בדברינו הבל השבת בפרשת בראשית, שכל שבעת ימי הבריאה הם הבל וסופם לחלוף. זו יכולה להיות תשובה כבר לשאלה הבאה, אך מדרש זה הולך בדרך אחרת.

[24] ראו דברינו מעשה שמים ומעשה בשר ודם בפרשת בראשית בהם הבאנו מדרשים שאומרים בדיוק ההפך: אדרבא, חסר זה בבריאה הוא מיסודותיה וסודותיה הנאים, שהאדם מתקן ומשלים את מעשה הבריאה ומשכללה ומעשה בשר ודם נאים ממעשה שמים.

[25] כינוי לאשת פוטיפר שפיתתה את יוסף. ראו בראשית רבה פז: ״אתה אמרת: תולים עיניהם בבנות הארץ – הרי אני מגרה בך את הדוב. ובבראשית רבה פו התיאור של דובה שעומדת בשוק מקושטת באבנים טובות ומרגליות ואנשים רואים את הקישוטים ולא את הניבים וכפותיה המאיימים. נראה שדימוי זה נובע ממראות השוק שראה הדרשן. ראו דברינו יוסף ואשת פוטיפר בפרשת וישב.

[26] ראו ויקרא רבה כ ב: ״אלישבע בת עמינדב לא שמחה בעולמי ואתם מבקשים לשמוח בעולמי? אלישבע ראתה חמישה כתרים ביום אחד. יבמה מלך, אחיה נשיא, בעלה כהן גדול, שני בניה סגני כהונה, פינחס בן בנה משוח מלחמה. כיון שנכנסו בניה להקריב, יצאו שרופים ונהפכה שמחתה לאבל״. ראו דברינו אלישבע בפרשת שמיני.

משיבים לו: והרי כתוב: ״ויהי ה׳ את יהושע״ (יהושע ו כז) - אמר להם: עוד אינה שמחה שלימה שהוצרך לקרוע שמלותיו. משיבים לו: והרי כתוב: ״ויהי כי ישב המלך בביתו״ (שמואל ב ז א) - אמר להם: בא נתן ואמר לו: ״רק אתה לא תבנה הבית״ (מלכים א ח יט).[27]

אמרו לו: אמרנו את שלנו, אמור את שלך.[28] אמר להם: ״והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים״ (זכריה יד ח), ״והיה ביום ההוא יחיה איש עגלת בקר ושתי צאן וכו׳ ״ (ישעיהו ז כא), ״וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יוֹסִיף אֲדֹנָי שֵׁנִית יָדוֹ לִקְנוֹת אֶת שְׁאָר עַמּוֹ אֲשֶׁר יִשָּׁאֵר מֵאַשּׁוּר וּמִמִּצְרַיִם״ (ישעיהו יא יא), ״והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס (יואל ד יח), ״והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים״ (ישעיה כז יג). משיבים לו: והרי כתוב: ״והיה כאשר נלכדה ירושלים״ (ירמיה לח כח) - אמר להם: עוד היא שמחה, שבו ביום נטלו ישראל אַפּוֹכֵי[29] על עוונותיהם, שאמר ר׳ שמואל בר נחמן: אַפּוֹכֵי גדולה נטלו ישראל על עוונותיהם ביום שחרב בית המקדש, שנאמר: ״תַּם עֲוֹנֵךְ בַּת צִיּוֹן לֹא יוֹסִיף לְהַגְלוֹתֵךְ״ (איכה ד כב).[30]

שבת שלום

וגשמים בעיתם וכתיקונם[31]

מחלקי המים

---

[27] אין שמחה שלימה, תמיד ניתן למצוא חסר. זה ר׳ שמואל בן נחמן הפסימי. ולהלן נראה את האופטימי.

[28] סיימנו את השגותינו על דבריך ש״ויהי״ הוא לשון צער, הוכח לנו עכשיו את החצי השני של דבריך ש״והיה״ הוא לשון שמחה.

[29] מחילה וסליחה, שטר פירעון, פירוש א. א. הלוי. ראו הדרשות בשמות רבה ראש פרשת פקודי למה פעמיים המילה ״משכן״? ״שנתמשכן שני פעמים על ידיהם״.

[30] גם בחורבן הגדול, יש תקווה לעתיד. זה ר׳ שמואל בן נחמן האופטימי. (בדומה לר׳ עקיבא ששחק כשראה שועלים מהלכים בהר הבית, ראו סוף מסכת מכות). משמע, להיות פסימי ולהיות אופטימי – הכל יחסי. השמחה אף פעם לא שלימה ואילו צרה היא גם תקווה ומקור לישועה.

[31] חיכינו עד שאחינו בני בבל ושאר גלויות יחזרו בשלום לביתם (תענית פרק א משנה ג) ובז׳ בחשוון הסמוך בד״כ לפרשת לך לך התחלנו לשאול על הגשמים בברכת השנים: ותן טל ומטר. ראו פירוש דעת מקרא לתהלים פרק פד: ״מַה יְּדִידוֹת מִשְׁכְּנוֹתֶיךָ ה׳ צְבָאוֹת: נִכְסְפָה וְגַם כָּלְתָה נַפְשִׁי לְחַצְרוֹת ה׳ לִבִּי וּבְשָׂרִי יְרַנְּנוּ אֶל אֵל חָי ... עֹבְרֵי בְּעֵמֶק הַבָּכָא מַעְיָן יְשִׁיתוּהוּ גַּם בְּרָכוֹת יַעְטֶה מוֹרֶה״, שהוא מפרש כתפילתם של עולי הרגל, בפרט בחג הסוכות שבסוף הקיץ, אשר עוברים בעמק הבכא ״העמקים החרבים והיבשים, בדרכם לירושלים ומייחלים לגשם הראשון שיבוא וישוקק את הארץ ... גשם המורה אשר יתן ברכה לארץ ... והיא תפילתם של העולים לבית המקדש שבדרכם היו אומרים דברי תחנונים ומתפללים על גשמי ברכה״. אם כך, התחשבות בני ארץ ישראל בבני חו״ל החוזרים לביתם בתום חגי תשרי, היא השבת גמולם הטוב. תקנת חכמים לעכב את שאלת הגשמים ופרק פד בתהלים הם שני צדדים של אותה מטבע.